

Dr. Nemesszeghy Ervin SJ

A hit és tudomány nyelvének, gondolkozásmódjának összehasonlítása¹

I. Amikor Charles Darwin 1859-ben, több mint 20 éves alapos tudományos megfigyelés után közzétette a **Fajok Eredete (The Origin of Species)** című munkáját, azt azonnal heves támadás érte, mint amelyik szöges ellentétben áll a keresztény teremtéstanal. Samuel Wilbeforce, egy ismert anglikán püspök írta egy jónévű folyóiratban (Dublin Review), hogyha Darwinnak igaza van, akkor a bibliai teremtéstörténet hazugság, a Biblia igazságrendszere darabokra hullik, és az Istennek az emberhez intézett kinyilatkoztatása, ahogy mi keresztények azt hisszük, csupán ámitás. A hosszú és keserű vita ellenére, mely főképpen Darwin másik munkája: **Az Ember Származása (The Descent of Man, 1871)** után kialakult, a fejlődélméletet mindinkább elfogadták, először a természettudósok és azután a teológusok is. Ez azonban mégsem jelentette azt, hogy a bibliai teremtéstörténet hazugság, sem azt, hogy Istennek az emberhez intézett kinyilatkoztatása csak ámitás, hanem pusztán azt eredményezte, hogy megváltozott a véleményünk mind a Bibliáról, mind a világról. Pontosabban: megindult egy komoly, tudományos igényekkel fellépő munka, hogy felderítse a hit és tudomány nyelvének, gondolkozásmódjának, előfeltételeinek hasonló és eltérő vonásait, rövidebben: a hit és tudomány nyelvének összehasonlítását. Ez a munka a mai napig tart és még nem fejeződött be. A mai előadásomnak célja, hogy röviden vázoljam a témában található különféle véleményeket. Ezeket a következő 3 alcím alá szeretném csoportosítani:

- 1) A hit és tudomány nyelvének azonosságát valló vélemények,
- 2) A hit és tudomány nyelvének radikális szétválasztását feltételező irányzatok,
- 3) A hit és tudomány nyelvezetének indirekt kapcsolata.

Mielőtt a tárgyalást megkezdeném, tisztázni szeretnék egy-két fontosabb kulcsfogalmat, hogy a félreértéseket elkerüljük. Amikor **a hit nyelvéről** beszélek, akkor ezen elsősorban a **keresztény hit** nyelvi kifejezésformáit értem, a Biblia nyelvezetét, az azt magyarázó és értelmező teológiai írások nyelvezetét, mindazt, ami a keresztények józan hitgyakorlataiban nyelvi formában fejeződik ki. Ez a nyelvezet – mint minden értelmes nyelvezet, így a tudományos nyelvezet is – bizonyos előfeltételekhez kötött. Ezek az előfeltételek legtöbbször hallgatólagosan megmutatják azokat az alaptételeket, melyeket a nyelv gyakorlóit különösebb bizonyítás vagy igazolás nélkül elfogadnak és kifejezik a nyelv használóinak gondolkodásmódját. Amikor **a tudomány nyelvéről** beszélek, akkor ezen elsősorban a **természettudományos** tevékenység nyelvi kifejezésformáit értem, ahogy az természettudományos publikációkban, folyóiratokban, könyvekben jelenik meg. Itt is érdekelnek bennünket a természettudományos nyelv előfeltételei, paradigmái, melyek rámutatnak a természettudományos gondolkodásmódra.

II. **1. A hit és tudomány nyelvének azonosságát valló vélemények.** Ha megkérdezzük, miért gondolta Samuel Wilbeforce anglikán püspök, hogy Charles Darwin fejlődélmélete szöges ellentétben áll a keresztény teremtéstanal, nyilvánvalóan azt kell mondanunk, hogy a bibliai teremtéstörténet mást mond a fajok eredetéről, mint Darwin elmélete. Hasznos lesz

¹ Megjelent: Hit és tudomány, 1994, Eötvös Loránd Fizikai Társulat

itt röviden idézni a Szentírást:

„Isten szólt: »A vizek teljenek meg élőlények sokaságával, az égen, a föld felett pedig röpködjenek madarak.« Úgy is történt. Isten megteremtette fajtájuk szerint a nagy tengeri állatokat és mind az élőlényeket; amelyek mozognak vagy a vízben úszkálnak.” (Ter 1, 20–21)

„... az Úristen megalkotta az embert a föld porából és orrába lehelte az élet leheletét. Így lett az ember élőlény. ... De a maga számára az ember nem talált segítőtársat, aki hasonló lett volna hozzá. Ezért az Úristen álmot bocsátott az emberre, s mikor elaludt, kivette egyik oldalcsontját, s a helyét hússal töltötte ki. Azután az Úristen az emberből kivett oldalcsontból megalkotta az asszonyt és az emberhez vezette.” (Ter 2, 7; 20–22)

Darwin elmélete szerint a különféle növény- és állatfajok csak lassú fejlődési folyamat által jöttek létre. Egy bizonyos állatcsoportban az agy és idegrendszer különösen bonyolult állapota fejlődött ki, és ennek a csoportnak egyik ága végül emberré vált. A legkorábbi emberek nagyon primitívek voltak, kisebb agykapacitással rendelkeztek, mint a modern ember. Külsőleg is sokkal jobban hasonlítottak a majmokra. Kultúrájuk és technológiai eredményeik igen kezdetlegesek voltak, és feltételezhetjük, hogy a természetről alkotott tudásuk, filozófiai és teológiai ismeretük is sokkal kisebb volt, mint a mai emberé. A Darwin elmélete által nyújtott tudományos kép az ember keletkezéséről tehát valóban szöges ellentétben áll a bibliai teremtéstörténettel, **ha a bibliai elbeszélést mint tudományos leírást vagy mint egyszerű történeti leírást értelmezzük.**

Ma is vannak olyan **fundamentalista** irányzatok, melyek a Szentírás szó szerinti értelmezése mellett törnek pálcát, és az ennek következtében származó elkerülhetetlen összeütközést a hit és a tudományos felfogás között ilyen formában próbálják feloldani: „Inkább kell hinni az Isten szavának, mint a tudomány eredményeinek!” Szinte felesleges itt hozzátennem, hogy a hivatalos keresztény álláspontot ezek a fundamentalista irányzatok nem képviselik, sem a józan ész álláspontját, mert az „igazság az igazságnak ellent nem mondhat”.

A fundamentalista irányzat mellett megtaláljuk az ún. **konkordanciás** kísérleteket, melyek tüzzel-vassal próbálják összeegyeztetni a tudományos eredményeket a hagyományos teológiai értelmezésekkel vagy a Szentírás szavaival. Ennek a szelleme századunkban is kísért.

Bizonyára mindannyian jól emlékezünk arra a „kísérletre” mely az ősrobbanás (big bang) teóriájában magát az ősrobbanást a teremtéssel azonosítja, vagy régebben, amikor egyes apológéták a termodinamika második főtörvényéből (entrópia) próbálták levezetni Isten létét. Ezek a kísérletek nem veszik figyelembe, hogy a természettudományok világából az út a Teremtőhöz, illetve annak elfogadásához csak a bölcséleti reflexió vagy a hit ajándékán keresztül vezet.

A Biblia értelmezése

De térjünk most vissza a Biblia értelmezéséhez. Ha a Bibliát helyesen értelmezzük, akkor észrevesszük, hogy a bibliai szövegek egészen más kérdésekre adnak választ, mint a természettudományos leírások. A Szentírás **vallásos igazságokat** akar számunkra közölni, és nem természettudományos megállapításokat. A bibliai teremtéstörténet azt akarja számunkra kifejezni, hogy Isten az abszolút Teremtője és Ura ennek a világnak. Minden az ő hatalmából keletkezett, és mindent ő tart életben. Az ember Isten különös gondoskodása alatt áll. A bibliai teremtésszövegek nem akarnak tudományos megállapításokat tenni. Nem adnak leckét csillagászatból, fizikából, biológiából vagy állattanból. A természettudomány egyetlen területét sem érintik. De mivel vallási igazságaink tudatunkban nem tarthatók elkülönítve az önmagunkról és a világról alkotott nézetektől, ezért a bibliai teremtéstörténet

ezeket a nézeteket is kifejezi. Például a bibliai teremtéstörténet nyilvánvalóan megmutatja, hogy a szentíró a világot laposnak képzelte, mely fölé kifeszített sátorként borult az ég, elválasztva az „alsó vizeket” a „felső vizektől” (vö. Ter 1, 7); a napot, a holdat, a csillagokat erre a sátorra felakasztott lámpásoknak gondolta (Ter 1, 14–18); az állatfajokat jól elkülönített csoportoknak. Világosan kell látnunk, hogy ezek a nézetek nem tartoznak a kinyilatkoztatás közvetlen tartalmához. Bibliai asztronómia vagy bibliai biológia csak annyiban képezi a teológus érdeklődésének tárgyát, amennyiben kifejezi az akkori kor általános véleményét a csillagokról és az élőlényekről, amikor a bibliai szöveget leírták.

Fontos, hogy megértsük: ha Isten valamilyen kinyilatkoztatást akart adni az embernek, mely az ember örök üdve szempontjából szükséges, kellett, hogy ezeket „emberi módon közölje” vagyis olyan formában, mely magában foglalja az emberi nyelv korlátait, a gondolatformák és gondolkozásmódok, az adott korban lévő vélemények határait, az akkor szokásoknak megfelelő szólásformákat, különben senki sem értette volna meg az üzenetet. A teológusnak tehát egyik feladata, hogy **értelmezze a Szentírást**, és ha szükséges, elválassza a kinyilatkoztatás tartalmát azokról az emberi nézetektől, melyek hozzá tapadtak; és olyan formában adja elő az örök igazságokat, melyek érthetők a mai ember számára. Ezért tanítja a II. Vatikáni Zsinat az Isteni Kinyilatkoztatásról szóló konstitúcióban:

„... mivel Isten a szentírásban emberen keresztül, emberi módon beszél, a szentírás értelmezőjének gondosan meg kell vizsgálnia, hogy mit szándékoztak a szentírók írni, és mit akart Isten kinyilatkoztatni szavaik által.” (12. cikkely)

És kicsit később ugyanebben a dokumentumban olvashatjuk:

„A szentírásban tehát, míg az Isten igazsága és szentsége mindig sértetlen marad, az örök bölcsesség csodálatos. leereszkedése nyilvánvalóan megmutatkozik, hogy megtanulhassak Isten gyöngéd kedvességét, melyet szavak nem tudnak kifejezni, és mely a végsőkig elment, hogy nyelvét a mi gyenge emberi természetünkhöz alakítsa. Mert az Istennek a szava, emberi nyelvben kifejezve teljesen emberi szöveggé lett, mint ahogy az örök Atya Igéje, amikor magára vette az emberiség gyenge testét, úgy jelent meg, mint egyszerű ember.” (13. cikkely)

Az irodalmi műfajok problémája

Az emberi nyelv alapvető korlátain kívül a Szentírás értelmezésénél figyelembe kell vennünk az irodalmi műfajok különbözőségét, melyet az magában foglal. Az igazságot ugyanis sokféle módon lehet kifejezni. Például egy vers más módon fejezi ki az igazságot, mint egy történeti leírás vagy tudományos értekezés. Amikor elolvassuk Gerald Manley Hopkins gyönyörű költeményét, a **The Windhover**-t, melyben Krisztust egy levegőben lebegő ragadozó madárnak jeleníti meg, nem mondhatjuk, hogy a szerző nem fogadta el Krisztust embernek. Tudva, hogy ebben a verses irodalmi műfajban a szerző jogosan egy szép költői képben akarta kifejezni azt az erőt és hatalmat, amellyel az isteni szeretet magához ragad egy embert úgy, mint a levegőből hirtelen lecsapó ragadozó madár, magához ragadja zsákmányát.

Természetesen ezzel a példával nem azt akartuk mondani, hogy a Szentírásnak ugyanaz az irodalmi műfaja, mint Hopkins költeményének. Csupán egy általános példát nyújtottunk, hogy az igazságot sokféle formában lehet közölni. Tehát az irodalmi műfajok ismerete és ezen ismeret szerinti értelmezés nem csökkenti a közlendő igazság tartalmát, ellenkezőleg, annak teljesebb megértését teszi lehetővé. Ezt már XII. Pius pápa is világosan tanította a **Divino Afflante Spiritu** kezdetű enciklikájában, melyet 1943. szeptember 30-án tett közzé:

„Gyakran megtörténik, hogy a szószerinti értelmezés nem annyira világos a régi keleti írók szavaiban és írásaiban, mint a mai írókéiban. Mert amit ők ki akartak fejezni szavaik által, az nemcsak a nyelvtan és nyelvészet törvényeitől függ, nem

is csupán a szavak használatának összefüggéseitől (contextusától); az értelmezőnek szüksége van arra, hogy lélekben visszamenjen Kelet távoli századaiba és felhasználja a történelem, régészet, etnológia és minden más tudomány eredményeit azért, hogy felfedezze, milyen irodalmi műfajt (formát) akart a régi kor írója használni, és valóban milyet használt. Mert az igazság kifejezésére a régiek Keleten nem mindig használták ugyanazokat a formákat, melyeket mi használunk manapság. Ők azokat használták, melyek szokásosak voltak azon nép között, azon időben és helyen, Ezeket pedig az exegéta nem tudja a priori meghatározni, hanem csak az ősi keleti nyelvek gondos tanulmányozása segítségével. Ezt a tanulmányt az elmúlt évtizedekben nagyobb szorgalommal és gondnal végezték, mint az előző időkben, és így jobban megismertük azokat az irodalmi műfajokat, melyeket a régi időkben használtak, legyen az akár költői leírás, akár történelmi tények és események megfogalmazása.” (Denzinger 3830)

Ugyanebben a körlevélben XII. Pius hangsúlyozza:

„... akinek helyes fogalma van a Biblia sugalmazottságáról, nem fog meglepődni, hogy a szentírók alkalmazták az elbeszélés és kifejtés bizonyos művészi formáit, bizonyos kifejezésmódokat, melyek a szemita nyelvekre jellemzőek (úgynevezett »közelítéseket«) és bizonyos hiperbolikus és paradox kifejezéseket, melyek a hangsúlyozás végett az akkori korban szokásban voltak... Sok esetben, amikor a szentírókat valamilyen történelmi pontatlansággal vagy valamilyen esemény pontatlan leírásával vádolják, a kérdés megoldása éppen a szokásos és jellemző stílus- és elbeszélésformákban található, amelyek abban az időben gyakorlatban voltak és amelyeket jogosan és gyakran alkalmaztak.” (Denzinger 3830)

Ismeretes, hogy a kérdés, milyen irodalmi műfajban íródott a bibliai teremtéstörténet, igen nehéz. E történet ugyanis különféle hagyományokat foglal magában, melyek között különbség évszázadokban mérhető. A teremtéstörténet első része (Ter 1,1 – 2,4a) egy sokkal későbbi hagyományra támaszkodik, mint a második része (Ter 2,4b – 2,25). Mindkét rész, de különösen az első, felhasznál olyan elemeket, melyek a keleti teremtésmítoszokban megtalálhatók. Ha összehasonlítjuk a bibliai teremtéstörténetet az ismert keleti teremtésmitológiákkal, akkor nemcsak azt vesszük észre, hogy a bibliai szentírók használták ezeket a történeteket, hanem lényeges különbségeket is megfigyelhetünk közöttük. A bibliai teremtéstörténet például következetesen monoteisztikus hiten alapszik, és nem enged meg semmiféle dualisztikus felfogást a jó és rossz eredetével kapcsolatosan. De bármit is gondolunk a bibliai teremtéstörténetek irodalmi műfajáról, biztos, hogy a szentírók nem szándékoztak egyszerű történelmi elbeszélést nyújtani. Ha arra összpontosítjuk figyelmünket, hogy a Biblia elsősorban hitünk üdvösségünkre vonatkozó igazságait akarja nekünk feltárni és nem tudományos könyv, akkor nyugodtan mondhatjuk, hogy a fejlődéstudomány, legalább is elvben nincs ellentétben a bibliai teremtéstannal.

Két óvatosságra intő megjegyzés

Először is mindjárt le kell szögeznünk, hogy a vallási kérdéseknek a tudományos kérdésektől való elválasztása túlzásba is mehet. Több teológus úgy gondolja, hogy mivel a keresztény teremtéstörténet nem tanít kozmogóniát, ezért a világ eredetével kapcsolatos tudományos véleményeknek semmi közük a teremtéstannhoz. Ezt szélsőséges és téves véleménynek tartjuk. Igen is elképzelhető, hogy némely tudományos elmélet következményeiben ellentétben áll a Biblia tanításával. Ha például egy tudományos elmélet olyan, hogy az ember természetének csupán materialista magyarázatát engedi meg, akkor ez az elmélet következményeiben a Biblia tanításával ellenkezik. A tudományos terület teljes elválasztása a teológiától komoly kérdéseket vet fel a vallási hitben található ismeretek értékéről.

Másodszor, a tény, hogy a bibliai teremtéstörténet irodalmi műfajának problémája még mindig vitatott, nem jelenti azt, hogy bármilyen, önkényes módon értelmezhetjük azt. Minden értelmezésnek olyannak kell lenni, mely összhangban van a Szentírásban közölt más igazságok összességével. Ugyanakkor összhangban kell lenni az egyház élő hagyományában átadott igazságokkal is.

2. A hit és tudomány nyelvének radikális szétválasztását feltételező irányzatok

Lássuk most röviden azokat az irányzatokat, melyek – véleményünk szerint – túlzásba mennek a hit és tudomány területének szétválasztásában. Ezeket Ian G. Barbour nyomán három nagy csoportba oszthatjuk: a) neo-ortodox protestáns teológiai iskolák, melyeknek kétségtelenül egyik legkimagaslóbb alakja Karl Barth; b) egzisztencialista irányzatok; c) az angolszász nyelvanalízis (linguistic analysis) módszerét felhasználó irányzatok.

A **neo-ortodox protestáns iskolák** az első világháború után keletkeztek, amikor megrendült a 19. századbeli liberális teológusok véleményét jellemző racionalizmus és optimizmus. Karl Barth szerint a liberális teológia elvesztette mondanivalójában éppen azt a tulajdonságot, mely megkülönbözteti a kereszténységet más vallásoktól és filozófiai véleményektől. Így Isten egy immanens erővé válik, Krisztus pusztán az emberi jóság példájává zsugorodik, az ember bűnösségét az elkerülhetetlen fejlődés nevében nem veszik tekintetbe, az isteni kinyilatkoztatás az emberi tapasztalatokból kiinduló spekulációvá redukálódik. Karl Barth ezzel szemben hangsúlyozza Isten transzcendenciáját. Őt csak saját kinyilatkoztatásából ismerhetjük meg, oly módon és olyan fokban, ahogyan ő akarja. Ez kinyilatkoztatás elsősorban Krisztus által és Krisztusban történik, úgy ahogy róla a Szentírás tanúskodik. De a Szentírás maga csak emberi rögzítése annak, hogy hogyan cselekedett Isten Krisztusban. Éppen ezért nem tévedhetetlen. Nem is az a legfontosabb, hogy hogyan rögződtek a múltban az Istent kinyilatkoztató események, hanem az, hogy Isten hogyan cselekszik a jelenben, felhasználva a Szentírást, az igehirdetést, és hogyan nyilatkoztatja magát ki **hic et nunc** mint Ítéző és Megváltó. A természet maga nem nyilatkoztatja ki Istent. Pusztán emberi spekulációval sem Isten létét, sem Isten tulajdonságait nem tudjuk megismerni. Ezért a filozófiai istentan (Theodicea, Theologia Naturalis) hamis utakon jár. A bűn vaksága folytán Istennel találkozni csak a hit által, Isten szabad ajándékaként tudunk.

Mivel a természet nem mutatja meg Istent, a teológia teljesen autonóm a természettudományos elméletekkel szemben. A teológiának annyira más a kiindulási pontja, a tárgya és módszere, hogy közöttük sem konfliktus, sem harmónia nem lehet. A teológia tárgya a transzcendens Isten, aki maga nyilatkoztatja ki magát ingyenes ajándékként; a természettudomány viszont a világban lejátszódó folyamatokkal foglalkozik, és azok törvényeit kutatja az emberi ész használata által.

Az egzisztencialista irányzatok a személyi elkötelezettség fontosságát emelték ki. A személyes önátadás világa az „én – Te” viszonyban egészen más világ, mint a tudomány objektív szemléletéé. Az egzisztencializmus nem gondolatok rendszere, hanem benső magatartás, mely azt hangsúlyozza, hogy csak akkor élünk igazi, autentikus, emberi életet, ha személyileg elkötelezzük magunkat szabad döntések által, és nem az által, hogy általános törvényeket fogalmazzunk meg az emberről és azokat követjük. Mindannyian utánozhatatlan, egyedülálló, teremtő „alanyok” vagyunk, és ellen kell állnunk a kísértésnek, hogy úgy viselkedjenek velünk szemben, mintha csak egy „tárgy” lennénk, legyen az egy ideológiának vagy akár egy tömegtársadalomnak a tárgya. Több egzisztencialista szeméreteti a természettudománynak, hogy úgy tekint az embert, mint egy gépet, és a technika által manipulálja és elszemélyteleníti. A legtöbb egzisztencialista azonban elismeri a természettudományos tevékenység hasznosságát, csak azt állítja, hogy az ember személyes életének központi eseményei túl vannak a tudomány hatáskörén. Csak a

személyi önátadásban, döntésben, szabad választásban, a kockázat vállalásában bontakozik ki az emberi személyiség, és nem a tudományos, objektív, személytelen magatartásban. Az emberi élet legfőbb témái: a szorongás (Angst), bűntudat, reménytelenség, halál, szabadság, kreativitás, teljesen szabad döntés, melyben utánozhatatlan személyiségem kifejezi magát.

Az egzisztencializmusnak sok változata ismeretes. Előfutára a protestáns dán teológus Soren Kierkegaard volt. Sartre és Camus egzisztencialista témákkal foglalkozó regényeket és színdarabokat írtak. Heidegger és Jaspers filozófiai formában adták elő e témákat. Martin Buber megvilágította a különbséget egy másik személyhez való viszonyunk és egy tárgyhoz való viszonyunk: között. Az egzisztencializmus befolyása alatt álló keresztény teológusok hangsúlyozzák a személyes elkötelezettség fontosságát az Istenhez való viszonyban, az állandó nyíltságot, készséget, állandó párbeszédet és az önátadó szeretetet. Isten csak ebben a személyes viszonyban tevékeny, és nem a tudomány személytelen, tárgyi világában. A „külső”, objektív események sokkal kevésbé fontosak; a benső magatartás, a hozzáállás a dolgokhoz a legfontosabb. A Biblia szavalt is csak ebben a személyes viszonyban szabad értelmeznünk, mint ami új reményt, új erőt, benső, személyes megújulást ad. De éppen ezért nem kerülhet összeütközésbe történelmi tényekkel, vagy a tudomány személytelen, semleges világával. Rudolf Bultmann, a lutheránus német teológus egzisztencializmusa, mely a második világháború után nagy befolyást gyakorolt a teológiában, a bibliai teremtéstörténet vallási igazságtartalmát úgy értelmezi, mint amire egyedüli hiteles válasz a személyes hitvallás: „Uram, mindent Tőled kaptam, Te vagy a Teremtőm.” A teremtéstörténet nem a világról szól, hanem nekem szól: úgy kell értelmeznem életemet, mint Isten ajándékát.

A nyelvanalízis filozófiai iskolája (linguistic analysis) főleg az angolszász nyelvterületen virágzott ki a két világháború között, amikor a logikai pozitivizmus befolyása hanyatlani kezdett: mintegy ennek helyébe lépett. A logikai pozitivizmussal szemben, mely a metafizikai és vallási igazságokat jelentés nélkülinek (meaningless) tartotta, a nyelvanalízis iskolája egy sokkal mérsékeltebb álláspontot képviselt, nevezetesen azt, hogy a filozófia és vallás nyelve egészen más funkciót tölt be, mint a tudományé. A természettudományok nyelve arra való, hogy mennyiségileg leírja a természetben lejátszódó jelenségeket, azok között szabályokat és törvényszerűségeket állapítson meg abból a célból, hogy lefolyásukat előre lássa, ellenőrizhesse és felhasználhassa. A vallás nyelvének egészen más az érdeklődési köre és célja, ti. az, hogy bizonyos életmódot ajánljon. A vallás nyelve az emberi élet bizonyos látásmódjának helyességéről próbál bennünket meggyőzni, és e látásmódnak megfelelő erkölcsi magatartást próbál fakasztani. El akar kötelezni bennünket az emberi cselekedetek bizonyos formáihoz: a vallásgyakorlatokhoz. A vallás és tudomány nyelve tehát radikálisan különbözik egymástól. Mindegyik nyelvnek megvannak a sajátos kifejezései, megvan a sajátos struktúrája és logikája. A két nyelv egymásra visszavezethetetlen, ezért közöttük sem összhang, sem összeütközés nem lehetséges. Ludwig Wittgenstein híressé vált kifejezésével talán így is összefoglalhatnánk ezt az álláspontot: mind a természettudománynak, mind a vallásnak más a „language-game”-je (nyelvi játék, sportnyelve).

Kiértékelés

Itt most nem célunk, hogy a fenti irányzatokat kimerítő módon értékeljük. Erre már azért sem vállalkozhatunk, mert nagyon vázlatosan és csak a saját szempontunkból tárgyaltuk a hit és tudomány területének radikális szétválasztását képviselő irányok legfőbb csoportjait. Mégis megpróbálunk néhány kritikai megjegyzést tenni, mert meggyőződésünk, hogy a vázolt iskolák alaposabb tanulmányozása sem csökkenti kritikánk érvényességét.

Először is szögezzük le, hogy a vázolt iskolák mind fontos igazságokat hangsúlyoznak. Helyesen állítják mind a hit, mind a tudomány területének autonómiáját, de a hit és tudomány viszonyának problémáját nem tudják, helyesen megoldani vagy azért, mert a

meglátott igazságaik érvényességét eltúlozzák, vagy pedig azért, mert a természettudomány módszeréről olyan felfogásuk van, mely ugyan a 20. század első felében még általánosan elfogadott volt, de melyet azóta az újabb kutatás a tudománytörténetben és a természetbölcseletben megcáfolt.

A neo-ortodox protestáns iskolák helyesen állítják Isten transzcendens valóságát. Jól mondják, hogy Istené a kezdeményezés a kinyilatkoztatásban, és hogy Krisztusnak központi szerepe van az önmagát kinyilatkoztató Isten misztériumában. A hit valóban ajándék, de ugyanakkor annak befogadása szabad emberi aktus is. A hit és értelem nem ellenkeznek egymással. A hit ugyan az értelmet meghaladja, de nem rombolja le, hanem arra épít. Igaz, hogy a kinyilatkoztatás nem bizonyos állítások összessége Istenről; mégis szükséges, hogy az ember eszének kritikai képességét felhasználva szavakban és mondatokban kifejezze azokat az igazságokat, melyeket Isten kegyelméből kapott. A neo-ortodox protestáns iskolák eltúlozzák az emberi természet bűnösségét, az emberi értelem sötétségét, és úgy tűnik, hogy sem az ember szabadságát, sem a Megtestesülés misztériumát nem veszik elég komolyan. A hit az értelmet felemeli, nem elveti, tehát a hit és értelem valójában nem vetélytársak.

Az egzisztencialista irányzat helyesen állítja a személyes elkötelezettség fontosságát, a belső magatartás elsődlegességét; de elfeledkezik arról, hogy Isten nemcsak a személyi viszonyok világának, hanem a természetben lejátszódó jelenségek világának is az Ura. A mai természetbölcselet elveti azt a felfogást, mely szerint a természettudomány teljes objektivitással vizsgálja meg a természetben lejátszódó folyamatokat. Teljesen semleges „tények” a tudományban sincsenek, mert az ún. tudományos tény is már bizonyos értelmezés és nézőpont következménye. Ugyanakkor a hit embere is bizonyos objektív kritériumok alapján vizsgálja meg és fogadja el hitének igazságait. A keresztény egzisztencialisták által feltételezett gyökeres dichotómia a személyes elkötelezettség és a kritikus reflexió között nem megalapozott.

A nyelvanalízis módszere helyesen állítja, hogy a vallásos hit nyelvének más az érdeklődési köre, célja, funkciója, mint a tudomány nyelvének. De ezt a különbséget tévesen abszolúttá teszi. Tévednek azok, akik a vallási állítások funkcióját csupán abban jelölik meg, hogy bizonyos erkölcsi magatartást ajánlanak, vagy vallási életmódra buzdítanak. Valójában még a pusztán buzdító vallásos kifejezéseknek is legtöbbször olyan **előfeltételei** vannak, melyek kijelentő jellegűek és amelyek világunkra vonatkoznak. Mintegy ezt mondják: **a valóság olyan, hogy az ajánlott életmód a helyes.** Jól mondja az anglikán teológus Ian Crombie:

„A kereszténység mint emberi tevékenység többet jelent, mint pusztán bizonyos mondatokban hinni, melyek tényeket állítanak, mint például „Van Isten”, „Ő teremtette a világot”... stb. De a keresztény magatartás magában foglalja, hogy higgyünk ezekben, és az ezekben való hit bizonyos értelemben alapvető: nem úgy, hogy ez a legfontosabb, amit a keresztény ember tesz, hanem úgy, hogy ez előfeltétele mindannak, amit tesz.” (The Possibility of Theological Statements in **Faith and Logic**, szerk. Basil Mitchell, p. 31)

3. A hit és tudomány nyelvének indirekt kapcsolata

Az eddig mondottakból már világos, hogy a hit és tudomány direkt konfliktusba sohasem kerülhet, mert a hit nyelvezetének mások az előfeltételei, más a kiindulópontja, más a funkciója és célja, mint a tudomány nyelvezetének. Hogy bizonyos indirekt konfliktusok mégis lehetségesek, azt a történelem tanulmányozása kétségtelenül megmutatja. Elég itt utalnom a Charles Darwin fejlődéselmélete kapcsán felmerült hosszú és éles vitára, valamint a Galilei-esetre, mely tragikus következménnyel járt: köztudatba vitte azt a téves véleményt, hogy a hit és a tudomány ellenkezik egymással, és hogy az egyik a „vak tekintély”, a másik pedig a „felvilágosult értelem” alapján áll.

De mielőtt rátérnék annak megvilágosítására, hogy hogyan lehetséges indirekt konfliktus a

hit és tudomány között, hasznos lesz pár szóval vázolni a természettudományos és teológiai tevékenység hasonló vonásainak legfontosabbjait:

- a) Mindkét tevékenység feltételez valamilyen objektív valóságot, és annak megértésére törekszik. Mindkét tevékenység felhasznál kategóriákat, modelleket és analógiákat.
- b) Mindkét tevékenység közösségi tevékenység, ahol a közösség paradigmái szabályozzák a tevékenység alapvető formáit. A paradigmák alapvető nézőpontot rögzítenek burkolt formában. A paradigmák által adja át mindkét közösség új tagjainak alapvető tapasztalatait és előítéleteit.
- c) Mindkét tevékenység bizonyos rendszerbe foglalja megállapításait, megkeresi ezek között az összefüggéseket és **állításait igazolja**. Mivel a teológia tágabb valóságrendet tételez fel, mint a természettudomány, más a kiindulópontja és módszere, mások lesznek a helyes bizonyítás kritériumai, mégis alapvetően hasonló az igény az igazolásra.

A fentebb vázolt hasonló vonások azonban meg nem értések és indirekt konfliktusok forrásai lesznek, ha a természettudós nem veszi figyelembe, hogy azok a kategóriák, modellek, analógiák, paradigmák és verifikációs módszerek, melyeket ő használ, nem általános érvényűek, és ezért azt követeli, hogy a teológus ugyanúgy és ugyanolyan értelemben használja azokat. Ez a hiba természetesen fordított irányban is megtörténhet. Ha a teológus teológiai feltevéseit próbálja tudományos nyelvezetbe öltöztetni, vagy tudományos eredményekből von le nem tudományos módon következtetéseket, a konfliktus elkerülhetetlen. Ezért nagyon szükséges, hogy mindkét disciplina művelője ismerje kompetenciája határait, és tiszteletben tartsa a másik disciplina autonómiáját. A teológusnak azonban arra is kell figyelnie, hogy Isten kinyilatkoztatását **az önmagunkról és a világról alkotott tudás fényében** fogadjuk el, mintegy ezekkel hozzuk harmóniába. S mivel az önmagunkról és a világról alkotott tudásunk a tudomány fejlődése folyamán állandóan változik, ezért a teológusnak állandó feladata, hogy a kinyilatkoztatás örökérvényű igazságait újból és újból átgondolja, és a természettudomány új eredményei szerint értelmezze. Példaként említeném itt a jelen század keresztény gondolkodói közül Pierre Teilhard de Chardin (1881–1951) francia jezsuita atyát, aki rengeteget tett azért, hogy a fejlődélméletet a keresztény hit távlatában érthessük meg.

Fontos, hogy meglássuk, a tulajdonképpeni konfliktus sohasem egy természettudományos igazság és egy vallásos igazság között van, hanem egy új és egy régi természettudományos felfogás között, amiben a vallásos igazságot értelmezték. A látszólagos ellentmondások, konfliktusok és problémák nem gyöngítik szükségképpen a hitet, sőt arra ösztönözhetik a teológust, hogy újrafogalmazva és -tematizálva a hit igazságait azt elfogadhatóbbá tegye a kor embere számára. Ezt a II. Vatikáni Zsinat kifejezetten tanítja:

„A nehézségek nem gyöngítik szükségképpen a hitet, sőt a hit pontosabb és mélyebb megértésére serkentik az elmét. A természettudományok a történelem és a bölcsélet újabb vizsgálódásai és eredményei ugyanis új kérdéseket vetnek fel. Ezek a gyakorlati életet is érintik, és a hittudomány művelőitől is új kutatásokat követelnek. Ezenkívül arra ösztönzik őket, hogy igazodva a hittudományok saját módszereihez folyton-folyvást keressék a módját, hogy az addiginál alkalmasabban közölhessék a tanítást korunk embereivel.” (Gaudium et Spes, II. rész, 2. fejelet, 62. cikkely)

Mivel a hit világképe és ennek következtében nyelvezete bentfoglalóbb, mint a tudományé, azaz mintegy egységbe foglalja az ember sokrétű tevékenységét, ismereteit és tapasztalatait, értelmet, irányt és célt adva nekik, ezért a keresztény hitnek és teológiának bizonyos értelemben nagyobb szüksége van a tudomány felé a nyíltságra, mint fordítva. Ennek a talán meglepő megállapításnak az az egyik következménye, hogy lehet valaki

kiváló természettudós hit nélkül, de senki sem lehet kiváló teológus, ha nem veszi tekintetbe a világról és az emberről alkotott tudományos ismereteket. Ezt az igazságot röviden így is kifejezhetjük: a keresztény hitnek kultúraformáló és civilizáló hatása van.

III. **Konklúzió.** A hit és tudomány nyelvének vizsgálata megmutatja, hogy a hit és tudomány között közvetlen konfliktus sohasem lehet, mert a hit igazságai és a tudományos megismerés igazságai egészen másfajta kérdésekre válaszolnak. Ennek következtében mások a két nyelv előfeltételei, kiindulópontjai, paradigmái és igazolási módszerei. Tévednek tehát azok az iskolák, melyek a két nyelv között található alapvető különbözőséget tagadják. De tévednek azok az irányzatok is, melyek a két nyelv között található különbözőséget eltúlozzák oly annyira, hogy bármilyen konfliktus vagy harmónia közöttük lehetetlenné válik. Valójában a tudomány világképének közvetve befolyása van a hit világképére, mert az ember a hit igazságait az önmagáról és a világról alkotott tudás fényében értelmezi. Ennek következtében időnként harmónia, máskor feszültség érződik a hit és a tudományos világkép között. Az ilyen feszültség lényegében tisztító és elmélyítő jellegű: megóvja a hit világképét bizonyos mágikus vagy babonás felfogásoktól és arra készíti a hit emberét, hogy hitének igazságait újból megfontolja és megértésüket elmélyítse. Elégtelenek azok a teológiai irányzatok, melyek Isten tevékenységét pusztán a személyi kapcsolatok területére szűkítik; Isten ugyanis nemcsak a személyi kapcsolatok világának, hanem a természetben lejátszódó jelenségek és események világának is az Ura. Végül megállapítottuk, hogy a keresztény hitnek civilizáló és kultúraformáló hatása van: az igazi humanizmussal nem ellenkezik, hanem azt szolgálja.

VÁLOGATOTT IRODALOM

Aubert, J. M., **Recherche Scientifique et Foi Chrétienne**, Librairie Artheme Fayard, Paris, 1964.

Barbour, I. G., **Issues in Science and Religion**, Harper Torchbooks, New York, 1971.

Denzinger, H. & Schönmetzer, A., **Enchiridion Symbolorum, Definitionum et Declarationum**, 33. kiadás; Barcelona, 1963.

Kuhn, S. T., **The Structure of Scientific Revolutions**, University of Chicago Press, 2nd edition, Chicago 1970.

Mutschler, H. D., **Physik, Religion, New Age**, Echter. München, 1990.

Nemesszeghy E., **Az anyagi világ**, Teológiai Kis Könyvtár, Róma, 1982.

Nemesszeghy E. - Russell, J., **Theology of Evolution**, Clergy Book Service, Butler, 1972.

Polanyi, M., **Personal Knowledge**, Routledge - Kegan Paul, London, 1973.

Rahner, K. - Overhage, P., **Das Problem der Homínisation**, Freiburg, 1961.

Russell, R. J., Stoeger, W. R., Coyne, G., **Physics, Philosophy and Theology**, Vatican Observatory, 1988.

Smulders, P., **La vision de Teilhard de Chardin**, Desclée de Brouwer, Paris, 1964.

Teilhard de Chardin, P., **Az emberi jelenség**, ford. Rezek Román, Occidental Press, Washington, 1968.

II. **Vatikáni Zsinat Tanítása**, szerk. Dr. Cserháti J. - Dr. Fábrián Á., Szent István Társulat, Budapest, 1975.

* * *

A.M.D.G.